

נפתלי הרץ שולמאן

שם זה שהוא זר עתה גם לרבים מחוקרי ספרותנו, היה אחד הראשונים להדליק את נר ההשכלה במבואות האפלים ב"תחום המושב" ברוסיה ופעל בתור מורה, מחבר ומוציא-לאור. ומה שחשוב ביותר — לפני מאה ושלושים שנה דבר על נחיצות הוצאת עתון עברי ברוסיה.

תולדותיו בפרטות אינן ידועות, אם כי בספרות דור ההשכלה נמצאים רשמים מעטים על אודותיו. בספרו "שפה לנאמנים" (ווילנה, תרמ"א, עמוד 147) מדבר עליו פין בהערצה, ומספר, שהיה "מדקדק גדול ויודע בחכמות הלמודיות. והוא היה מן הראשונים אשר ידע היטב לשון רוסיה, וכפי ששמענו חבר גם איזה חבור בלשון זו". פרטים אחרים לתולדותיו מסר הלל נח שטיינשניידר בהערה למאמרו על קלמן שולמאן ב"המליץ" לשנת תרנ"ט (גליון 7). קלמן שולמאן היה בן אחיו, ומדודו זה קבל שולמאן את ראשית חנוכו.*

נפתלי הרץ שולמאן היה יליד ביכוב-ישן, העיר שלפני מאה וחמשים שנה שמשה מרכז לתורה והשכלה. גם הגאון החוקר ר' דוד לנריא היה יליד העיר הזאת.

מהרשום בשער ספרו "המצאה חדשה מדבר שי"ן" אנו יודעים ששם אביו היה אברהם ושם חותנו בנימין. החתום: "אני המלמד לנערי בני ישראל נפתלי הרץ בן לא"א מוהר"ר אברהם זצ"ל, חתן הרב החסיד המפורסם מוהר"ר בנימין ז"ל מק"ק דריביץ". אחד מדודיו בשם ר' יואל היה רב בטולטשין. בהוציאו את "זכר רב" נתן לו דודו זה הסכמה בדרך שיר "עשוי על-פי י"א תנועות". וכפי

* בהקדמתו לאחד מספריו יזכיר שולמאן את דודו זה.

הנראה נתפס גם הדוד ל"השכלה", כי אלמלי כן לא היה מסכים להוצאת ספר חילוני ולא היה מקדם את הופעתו בשיר כמנהג ה"משכילים".

שנת הולדתו לא ידועה, אולם מדברי שטיינשניידר אנו יודעים שבנעוריו בא להשתקע בוויילנה ואז כבר נתפרסם לתהלה בתור "גדול בתורה ומשכיל בשפות העמים". הוא היה מבאי ביתו של הגאון מוויילנה, ובשאיפתו ל"השכלה" ודאי הושפע ממנו*.

את פרנסתו מצא בריווח משיעורים פרטיים בבתי עשירים, כי שמו הטוב הלך לפניו.

בהיותו ממעריצי הרמב"ם, התחיל לעניין את בני הנעורים להגות בספריו, וגם קבע שיעור ללמוד "מורה נבוכים" באחד מבתי המדרש בוויילנה. בגלל זה עורר עליו את חמת ה"קנאים" שהתחילו לרדוף אותו, וגם הלשינו עליו לפני הגאון, שהוא מסית ומדיח את בני הנעורים, אבל — כמסופר ב"עליות אליהו" — לא שם הגאון לב לדבריהם ולא נתן לנגוע בו לרעה, באמרו: "ומי יעיז לדבר נגד כבוד הרמב"ם וספרו, אשר מי יתנני ואהיה עמו במחיצתו בגן עדן"*

תשובתו החרוזה של הגאון הועילה אמנם לשכך את חמת ה"קנאים", אבל מאז היו עוינים אותו.

בימים ההם השיג רשיון מאת הממשלה לפתוח בית-ספר ללמוד עברית ורוסית, ודבר זה — פתיחת בית-ספר — לא יכלו עוד סלוח לו, והתחילו לחבול תחבולות לגרשו מוויילנה. והדבר אמנם עלה בידם. הם הסיתו את הורי תלמידיו להוציא את בניהם מבית-ספרו, כדי שלא "יבעטו בהתורה והדת חלילה", וגם "השכילו איזה מהאדוקים לגלות את אוזן שר-העיר, כי נמצא איש אחד אשר יפיח את רוח הצעירים למרוד בממשלה"*** המלשינות הועילה, כי לקחו ממנו בחזרה את הרשיון וגם פקדו עליו לעזוב את רוסיה.

* בספר "בו פורת" לר' מרדכי פלונניאן (וויילנה, תרי"ה, עמוד 67), מובא בשם ר' מנשה מאיליא ששמו של שולמאן כ"מליץ ומרדק" הניע להגאון עוד לפני בואו לוויילנה, ובבקריו בפעם הראשונה את הגאון התחרה עמו הנ"א והראה לו את כחו ועוצם ידיעותיו ב"חכמת הדסדוק".

** ב"עליות אליהו" לא נזכר שמו, אולם שטיינשניידר מעיד, שהוא היה האיש ש"הניד ספר 'מורה נבוכים' לפני קהל לומדים בכיתת-המדרש הישן".

*** שטיינשניידר במאמרו הנזכר.

העובדה הזאת נמסרה לשטיינשניידר מפי שולמאן עצמו, אבל את מספר השנה שבה אירע הדבר הזה לא ידע שטיינשניידר לקבוע. יש לשער, שהדבר קרה בין שנות 90—1780, כי בשנת תקנ"ז אנו מוצאים אותו יושב ישיבת קבע בשקלוב ומוציא שם את ספריו.* בימי גלותו עשה באמשטרדאם ובגרמניה. בשבתו באמשטרדאם התבונן לשיטת הלמודים של הספרדים, שמצאה חן בעיניו, ובהקדמתו ל"זכר רב" ירימה על נס, ישבח ויהלל אותה, וגם יעתיק את דברי התהלה של הגאון ר' שפטל הורוויץ בהקדמת ספרו "ווי העמודים" לדרכי הלמוד של בני קהלת אמשטרדאם ותוכחתו ליהודי פולין שישימו אותם למופת בחנוך בניהם. בברסלוי מצא את כתב-היד של "חלום אסתר" והתקין אותו לדפוס.

בשובו לרוסיה התחילה פעולתו בתור מחבר ומוציא-לאור. ראשית עבודתו היתה הוצאת הספר "מקוה ישראל" של רבי מנשה בן-ישראל, שנדפס בשנת תקנ"ז בשקלוב. באותה שנה הוציא את הספר המפורסם "זכר רב" של הפייטן ר' בנימין מוספיא, והתאים אותו לספר למוד, בזה שתרגם את כל מלה ומלה לשפה האידית להקל על המורים בביאור המלים הקשות, וגם העיר על שרשי כל המלים ומקומן בתנ"ך, והוסיף הצעות בכללי הדקדוק והקדמה שבה בקר קשה את החנוך בימיו. את תוכחתו יסד על דברי הרמב"ם והוסיף: "דבריו המה הרהיבוני והלהיבוני לדבר על אודות מלמדי זמנינו זה, אשר המה הונים אבות הנערים להגדיל ערכם בעיניהם, ותיכף כשישיג הנער צורות האותיות ומיעוט ההברות ילמדוהו הסידור ואומר שהוא יכול להתפלל, על כן הוא צריך ללמוד החומש ועושים סעודות המקרא ולומדים מכל סדר רק הפרשה הראשונה ומזה גם כן רק הפסוקים הראשונים, ומלעיטו כל הדרשות והמפרשים

* ואולי קרה המסרה לעת זמנתו, בימי תנועת ה"דיקאבריסטים", בשנת 1825. בשנת תקס"ז נמצא שולמאן בוויילנה והרפים את ספרו "שירה והלל" לכבוד הולדת הנסיכה אליזאבט, שתורגם לרוסית ונרשמה והוא מלא לויאליות לממשלה. ההשערה הזאת היא קצת דחוקה, כי בימי מרד ה"דיקאבריסטים", מי שנמתח עליו קו של חשר לא היו נותנים אותו להמלט. בכלל הענין קצת תמוה, אם הדבר אירע בחיי הגאון, ודאי שלא היה איש מהין "לפרוץ נדר" בפתחת בית-ספר. פיו אינו מזכיר את המאורע הזה. אולם שטיינשניידר מזכיר זאת כדבר ודאי, והוא גם מספר ש"מכתבו הראשון אשר כתב רנה"ש לאחד מסיוודיו חתם נכא"ש, ראשי תיבות: נפתלי בן אברהם שולמאן, כלומר: נכאש בעיני כולם".

אשר הוא יודע על פסוק ראשון. ובשבוע השניה גם כן מפרשה ראשונה הפסוקים הראשונים, וכשידע מעט פסוקים הנה ומעט הנה, הוא אומר שבא העת ללמוד גמרא ובמעט זמן הלא ירגילהו תוספות ומהרש"א. והנער קרח מכאן ומכאן, מהלמוד ודרך ארץ. ולהרגיל הנערים למדות טובות והנהגות ישרות, זה אין במדינתנו כי אם לבד אצל השרידים אשר ה' קורא אליהם". והוא מוסיף לדבר בחשיבות הספר "זכר רב" והעבודה שהשקיע בסידורו, ומסיים בדברים אלה: "על כן מבקש אני מאת כל מלמדי בני ישראל שילמדו עם נערי בני ישראל את הספר הקטן הלזה וירגילוהו לדעת בעל פה, כי מה הוא לדעת על פה ספר קטן כזה? ואחר כך ירגילוהו לדעת פתרונו בלשון אשכנז הנקי ולא יבדו מלבם פתרון אחר, כי בכל דור ודור אנחנו מאבדים כמה מלות וחצינו מדברים שפת פולין וחצינו שפת רוסיא ועוד מלשונות אחרות ודברים רבים אשר לא ידענו מאין המה לנו. — — — עוד הפעם אבקש להקבץ בכל עיר ועיר להושיב מלמד שילמוד עם התלמידים כל התנ"ך, מראשו ועד סופו. ושמעתי אומרים כי המלמדים מקילים טורח היצר הרע, כי מקודם היה צריך לפתות כל איש ואיש וכעת הוא מפתה המלמדים ונמצא כל העולם בידו מנעורם. על כן ראוי להם לתקן דבר זה והי' יהיה בעוזרם, אמן".

בהקדמתו זו יודיע, שתרגם את הספר "זכר רב" לרוסית ולרומית, ועל כמה ספרים אשר אתו בכתובים (ביחוד "ספר שרשים הכולל" והוא כולל "כל מלות התרגומים, הש"ס בבלי וירושלמי וזוהר ומדרשים וספרי קבלה וספרי מחקר איש לא נעדר"), וגם שיש בדעתו לחבר "ספר קטן הכמות יכלול דרכי הלמוד", ומעורר את הקוראים לתתם עליהם, כדי שיוכל להוציא אותם לאור ו"להלקם ביעקב", אבל ספריו אלה לא ראו מעולם אור.

באותו זמן הוציא מחברת קטנה בשם "המצאה חדשה מדבר שין", הכוללת כל שרשי ש"ן שמאלי הנמצאים בחמשה חומשי תורה, ונקראים כחרווי מליצה. המחברת הזאת זכתה לכמה מהדורות ונספחה כמעט לכל ההוצאות של "זכר רב", אבל שולמאן רק את שמו קרא עליה, כי היא חוברה מאת משה פיזא בשנת תקי"ט ונדפסה בספר "שיר אמונים" שיצא בשנת תקנ"ג באמשטר-

דאם. שולמאן עשה גם מעשי ערמה באמרו ב"שער" הספר: „אספתי מכמה ספרים והוספתי המראה מקומות“, אולם „חידושו“ של שולמאן הוא רק ציוני הפסוקים, והחוברת כולה יחד עם „פירוש קצת המלות“ ואפילו הדברים האמורים ב"שער": „שלא להחליף שי"ן ימין בשי"ן שמאל ויבוא פשע תחת פשע ושבר תחת שבר“ לקוחות מדברי פיזא בשנוי לשון קצת. כדאי להעיר, שבשנת תקפ"ו הוציא אחד המורים בוויילנה, יהודה קראן, ספר-למוד בשם „דרך סלולה“, ובהקדמתו יבקר את המחברת „המצאה חדשה מדבר שי"ן“, ואומר: „זאת ועוד אחרת העליתי במצודתי לעלות במעלות אל הר שי"ני, ולשום לב על מליצת ר' נפתלי הרץ מביכוב“, ולא הוא ולא יתר המחברים שהזכירו את ה"מליצה" הזאת או המוציאים שספחה לספר „זכר רב“ (ביחוד נפתלי משכיל לאיתן) הרגישו בזה.* אולם במדה ידועה נגמולו שולם לו, כי ברוב המהדורות של „זכר רב“ אינן זכר לעבודת שולמאן. ויהודה ליב פארודיסטאל אמנם קרא תגר על זה, ובהקדמתו ל"זכר רב" (וויילנה, תרכ"ג) הוא כותב: „בדור אשר לפנינו קם איש מבין, הוא הרב ר' נפתלי הרץ מביכוב והגדיל לעשות טוב, כי תרגם את הספר הלז כל מלה בד בבד ללשון מדברת בינינו, ועוד רשם מוצא כל מלה מהתנ"ך, ובסופו כתב שורש דבר (כנודע). הדפיסו בשקלוב עם הקדמה ישרה, גם זכרו לברכה! וזה כשמונה עשרה שנה נדפס הספר הלז גם בווארשה (תר"ד. — א. ר. מ.) בלי להזכיר עליו שם מתקנו האחרון רנ"ה הנ"ל ובעזרת הקדמתו הטובה ללא משפט וצדקה“.

בימי פארודיסטאל כבר לא היה ה"זכר רב" של שולמאן במציאות, כי הוא כותב „את הנדפס בשקלוב על-ידי הרב רנ"ה הנ"ל לא השגתי עתה לראותו“, אם כי בשנת תקס"ד הוציא שולמאן מהדורה חדשה ממנו. כיום, מציאותו כמעט אינה ידועה כלל. במקרה מצאתי על תריס של אחד מבתי מסחר הספרים במורד העיר, את המהדורה של שנת תקס"ד.** על העמוד הראשון רשום „יקר המציאות“, אולם לא הרבו לבקש במחירו, ורכשתי אותו. בעייני

* בנייעקב אמנם העיר על זה, ורשם ב„אוצר הספרים“ (עמוד 141): „והוא העלים שם מחברה ויקרא שמו עליה“.

** מהדורה זו לא נזכרה ב„אוצר הספרים“.

בסוף הספר מצאתי שורות אחדות בעלות חשיבות יתרה והן מזכות את שולמאן לציון בספרותנו. השורות הן מודעה קטנה על הוצאת עתון שבועי בעברית. במודעתו זו יפנה אל הקוראים בדברים אלה: אחי! הן רבים אשר אתנו בכל עיר ועיר השוקדים על דלתות השלמות, וגם בעירות הקטנים. אמנם המניעה הגדולה העדר ספרים והעדר הידיעה מהשלמות, כי אין איש מעיר אותם. ע"כ עלה ברעיוני לקבץ חתימו' להדפי' בכל שבוע ושבוע החדושי' הנעשים על פני האדמה הן מהעתק ספורי העתים מהאמבורג, פעטערבורג, ברלין, הדברים היותר הכרחי' וחדושים מספרי החכמה. והנה הסוחר יקרא עניני המלחמות והמסחר, ואוהבי החכמה יקרא מעניני החכמות ושאר חדושים. וכל איש אשר יהיה לו איזה חדוש נכון יודיעני, וממני יודע כל עיר ועיר אשר אנחנו חוסים בצל הקיסר יר"ה ומזה יתפרס' באומתנו חכמת הדקדוק מלשונות שונות וחשבון ומדידה ומכתב הארץ וחכמת הטבע ושאר עניני' ומי שירצה לשלוח חתימו' ישלח לק"ק שקלאו על אדרעש תלמידי הנגיד מ' חיים במהר"ץ וכשיתקבצו החתימות או אודיע אל נכון כל ענינים השייכים לזה. גאום נפתלי הערץ במו"ה אברהם זצ"ל."

תכנית די רחבה בשביל עתון שהיה צריך להופיע לפני מאה ושלושים שנה, אולם לא „נתקבצו החתימות" ושאיפת שולמאן להיות מיסד העתונות העברית לא נתגשמה.

כפי הנראה מת שולמאן בוילנה, שאליה שב בשנת תקס"ז לשם הדפסת ספריו „שיר והלל" ו„חלום מרדכי". שנת פטירתו לא ידועה, אולם אפשר לשער, שמת בסוף שנות הארבעים או בראשית שנות החמשים*. שטיינשניידר הוא האחד מ„משכילי" הדור העבר שידע אותו פנים אל פנים והתהלך עמו. שטיינשניידר נולד בשנת תקפ"ט, ובימי ילדותו ודאי שסופר ומשכיל ישיש לא היה מתרועע עמו. יוכל היות ששטיינשניידר התודע אליו אחרי חתונתו, בהיותו סמוך על שלחן חתונת ר' יעקב גורדון (בעל ה„לוח על אלף שנים"), שהיה נמנה על „משכילי" ווילנה, ואפשר מאד ששולמאן היה מבאי ביתו.

* ב„קרית ספר" של וויליאם צייטלין (ליפסיה 95—1890, עמוד 355) מובא שמת בשנת 1830 באמסטרדם, אולם הוסיף צייטלין „סיפון שא"ה" כי היה מסופק בדיוק התאריך.